

LES ORQUÍDIES DEL MONTSENY

JOAQUIM FERRÀNDIZ I ROVIRA

UNA PLANTA SINGULAR

Dins del meravellós i divers món vegetal cal destacar la gran família de les orquídiies, la més nombrosa en espècies (unes 20.000 escampades per tot el món) i que no és exclusiva de les zones tropicals com sovint hom creu. Aparegudes sobre la terra fa uns dos milions d'anys, estan encara en plena evolució.

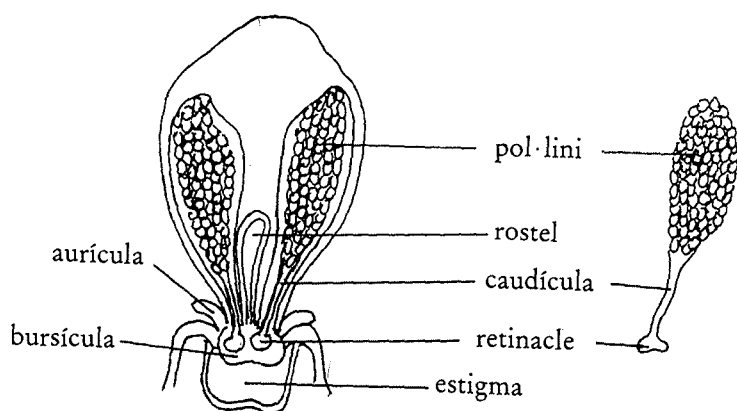
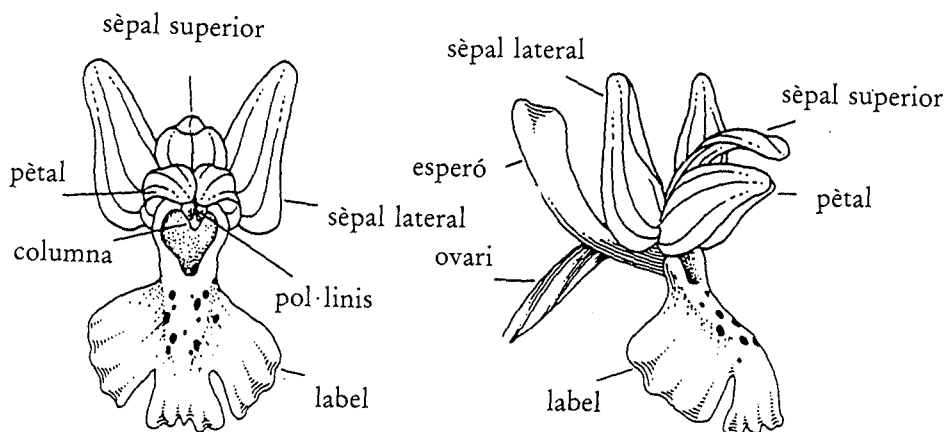
El seu cicle vegetatiu és curt, ja que en pocs dies floreixen i aviat perden la part aèria, però els bulbs o rizomes persisteixen sota terra; aquesta part subterrània esdevindrà una nova planta a l'any següent si les condicions són favorables. Si no, esperarà un altre any. Aquest curt cicle ha fet que puguin colonitzar terrenys pobres aprofitant els escassos recursos d'aigua del substrat.

Les orquídiies creixen en llocs frescs i ombrívols, però també a ple sol i en terrenys eixuts. Totes necessiten un període de repòs: en climes freds, a l'hivern, i en climes càlids –com és el cas de les orquídiies de la vegetació mediterrània– a l'estiu.

A Catalunya tenim un bé de Déu d'orquídiies escampades des del nivell del mar fins als cims dels Pirineus. Passem ara a fer-vos-en una descripció:

És una planta que pot tenir des de 10 fins a 80 cm d'alçada. La majoria té dos bulbs subterranis en forma de testicles. Aquestes glàndules vegetals, en grec anomenades *orchis*, han donat nom al gènere. No obstant això, algunes orquídiies posseeixen arrels molt engruixides que formen un niu, com ara la neòttia o niu d'au. Per a la supervivència de l'orquídia cal un fong del gènere *rhizoctònia*. Com que les llavors no poden alimentar suficientment la flor, el fong li subministra aliment el primer període de vida a canvi d'una vitamina que conté la planta. És el que se'n diu simbiosi.

Les fulles surten a la base de la planta en forma de roseta, o bé al voltant de la tija. Solen ser més llargues que amples però d'apariència molt variable: poden ser sedoses o rugoses, llises o tacades.

Esquema d'un Ginostem

Les flors creixen en espiga i entremig hi ha una mena de fulles anomenades bràctees.

Les orquídiïes tenen totes un tret comú: posseeixen tres sèpals (peces al voltant de la corol·la) i tres pètals, el del mig molt més gran, anomenat *label*, perquè té forma de llavi i que fa de camp d'aterratge als insectes pol·linitzadors.

El label s'estreny a la gorja cap a l'estigma o òrgan femení, situat a la base del ginostem, sota mateix dels pol·linis, que són dues macs viscoses que s'enganxen al cap o cos de l'insecte quan xucla el nèctar, que es troba a l'interior de l'esperó al capdavant de la gorja.

Les orquídiïes tenen un sistema molt sofisticat de reproducció. Veiem la fecundació del gènere *ophrys*: el label adopta la forma, el color i l'olor d'un insecte femella determinat. El mascle, enganyat, s'hi llença al damunt intentant-ne la copulació. En introduir-se per la superfície enganxosa de l'estigma hi diposita els grans de pol·len i, en recular, se n'enduu els pol·linis adherits al cap o al cos cap a una altra flor idèntica, on es repeteix el procés. La fecundació queda completada.

De vegades, però, no succeeix així, com en el cas de *Cipripedium Calceolus* o *Sabateta de Venus* (tal volta la més bella i rara orquídia europea). El label d'aquesta orquídia té forma d'esclop. L'insecte cau a dins i no en pot sortir més que per un petit orifici situat a l'altra banda. En aquest frenètic camí hi deixa el pol·len i a la vegada se n'enduu els pol·linis.

Les orquídiïes posseeixen la més rica varietat del món vegetal. Simulen abelles, papallones, vespes, aranyes, abellots, mosques, aus, àngels o follets.

LES ESPÈCIES DEL MONTSENY

El Montseny i la seva àrea d'influència és un lloc especialment ric en orquídiïes. Només cal observar atentament l'àmplia varietat de la seva vegetació per trobar-hi un gran nombre d'espècies.

Des de les estribacions del massís fins a alçades més superior a la Calma del Montseny, a Coll Formic, pels voltants de Viladrau, de Seva, a les pinedes i a l'alzinar, a les bardisses i a la boixeda, a les clarianes de bosc i a la vorera dels camins, a tot arreu podem trobar aquestes plantes singulars tot seguint el curs de les estacions de l'any:

OPHRYS FUSCA, anomenada Abellera Fosca en català. Com totes les *ophrys* té forma d'insecte. Creix en llocs assolellats i herbosos i terrenys calcaris. És una de les primeres a florir i és força abundosa. Floració: març/maig.

OPHRYS LUTEA o Abellera Grog, coneguda també com la Sabateta de Nostre Senyor. És de color groc llampant amb una taca fosca al mig del label. Creix en llocs pedregosos y assolellats, entremig del garriç i del romaní. Floració: març/abril.

OPHRYS BERTOLONI. Aquesta abellera duu el nom del ser descobridor, un botànic italià del segle XIX. Té els sèpals de color de rosa i un label fosc i pelós amb un «mirall» al mig en forma d'escut. Creix en terrenys eixuts i assolellats. Floració: març/maig.

OPHRYS CATALAUNICA. A Catalunya posem una ophrys autòctona. Creix en indrets càlids, companya del pi i del bruc, de l'alzina i del romaní, amb sentors de farigola: és l'ophrys Catalaunica, subespècie de la Bertoloni, però amb característiques pròpies força acusades. És vellutada i amb el reclam d'un mirall en forma d'escut al mig del label per tal d'atreure els insectes pol·linitzadors. Floració: març/maig.

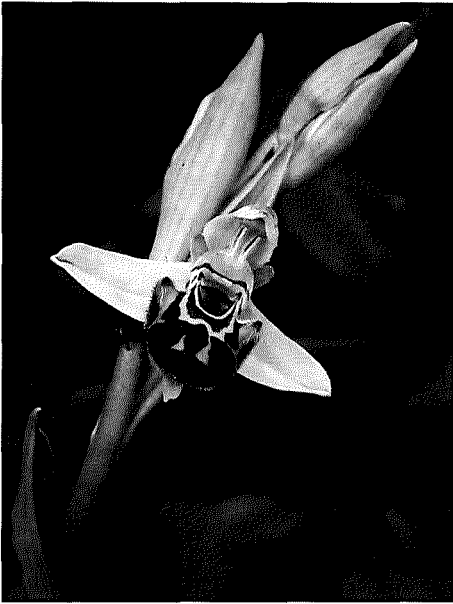
OPHRYS ARACHNITIFORMIS o Abellera en forma d'aranya. Molt semblant a les anteriors, amb el mirall en forma de H o X, de color blau o porpra fosc. Habita ens llocs herbosos, pastures i maquis. Floració: març/maig.

OPHRYS INSECTIFERA o Abellera Mosca. El label és llargarut i vellutat, de color fosc, amb un mirall central en forma de franja. Les tiges són primes i les flors creixen en forma alterna. La trobem en indrets herbosos, al recer de la pineda i de la fageda, en terrenys calcaris. Els tèpals en forma d'antenes ajuden a crear l'aparença d'una mosca. Floració: abril/maig.

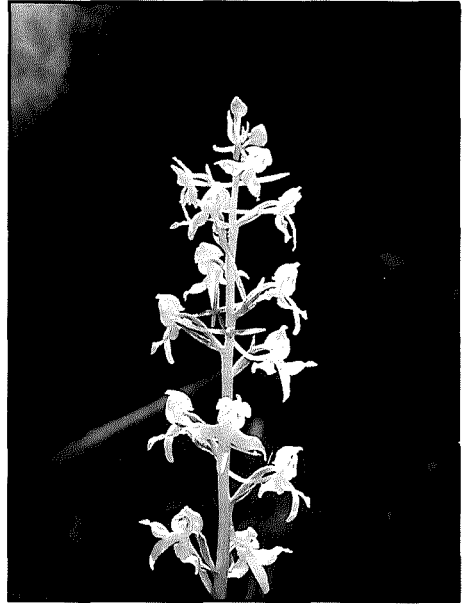
OPHRYS APIFERA o Flor d'Abella. És una preciosa ophrys amb sèpals roses, porpres o blancs i amb un label fosc i pelós. Viu als prats, a les clarianes de bosc i de vegades en terrenys més asprius com les dunes o el maquis. Prefereix els terrenys calcaris. Floració: maig/juny.

Aquesta ophrys presenta una peculiaritat: obre les seves flors al mateix temps que l'eclosió dels insectes mascles que han de fecundar-les, que són els abellots de prat, però abans de l'aparició de les abelles femella. Tota una lliçó de previsió.

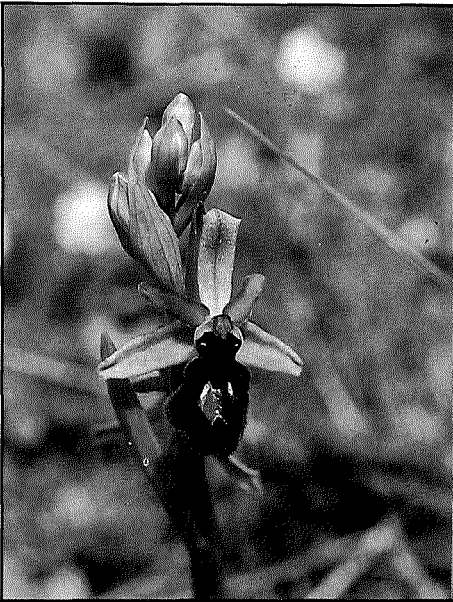
OPHRYS SCOLOPAX o Abellera Becada. Aquesta graciosa ophrys té els sèpals i els pètals roses o violeta-purpuris i un label que ofereix una àmplia gamma de dibuixos, generalment imitant la forma d'una beca com la que duen antigament els estudiants. D'ací li ve el nom. A la part inferior del label

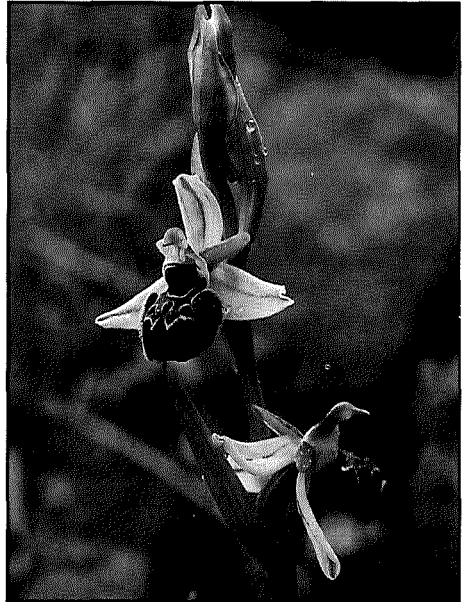
Ophrys apifera

Plantanthera bifolia

Ophrys catalaunica

Ophrys arachnitiformis

té un apèndix en forma de pala de color groguenc, corbat enlaire i cap endavant. Creix en hàbitats més aviat humits, boscos i prats. Floració: abril/maig.

OPHRYS SPHEGODES o Abellera Aranyosa. Tal com indica el seu nom vulgar, té aspecte d'aranya de prat. Té una espiga de flors amb els sèpals de color verd-clar; els pètals són verds però poden virar cap a porpra. Característic label bru fosc amb protuberàncies peloses i un mirall en forma de H de to blau violeta. Pel que fa al seu hàbitat, comparteix les mateixes preferències de moltes altres ophrys, és a dir, indrets amb herba, assolellats i calcaris. Floració: març/abril.

ACERAS ANTHROPOPHORUM o Flor de l'home penjat. Aquesta espècie, pròpia del litoral mediterrani, ocupa biòtops molt variables, amb preferència pels indrets assolellats i calcaris. És una orquídia que creix en espiga, amb floretes verd-groguenques. Té aspecte humanoide, amb el casc d'una angonxant semblança amb la caputxa dels condemnats a mort.

NEOTINEA MACULATA. Heus ací una petita i deliciosa orquídia amb flaire de vainilla, fulles tacades i d'un to verd-rosat que la fa difícil de localitzar. Viu al recer dels pins i entremig de la bardissa. Floració: abril/maig.

ORCHIS PROVINCIALIS o Orquídia de Provença. En un hàbitat molt semblant a l'anterior trobem aquesta orquídia que creix fent una densa espiga de flors groc pàl·lid amb uns puntets vermells o porpra al label. Les fulles són tacades de fosc damunt el verd lluent i formen una roseta. Floració: abril/maig.

ORCHISPALLENS o Orquídia Pàl·lida. Juntament amb l'anterior surt aquesta altra orquídia, molt similar, però sense el pigallat de flors i fulles. Floració: abril/maig.

La textura d'aquestes espècies sembla de cera; no és pas un caprici. Per tal de conservar-se més temps fresques i atractives, tot esperant la visita dels insectes mascles que han de fecundar-les, desenvolupen aquesta cutícula espessa i resistent a tall de maquillatge.

LISTERA OVATA. En llocs frescals i densos, enmig de la penombra, amiga de la fageda, creix aquesta orquídia que es caracteritza per les dues grans fulles verdes i lluent situades una mica més avall de la meitat de la tija. Fa una espiga de flors de tons verds i groc d'aspecte humanoide que ens recorden un petit pierrot. Floració: abril/juny.

PLATANATHERA BIFOLIA. Aquesta és una espècie molt comuna. La trobem als prats i a les clarianes del bosc. Les flors són blanques i exhalen una suau aroma de vainilla per atreure el seu insecte pol·linitzador, que és una papallona nocturna de llarga trompa. Els sèpals estesos suggereixen petits fantasmes voleiant. Floració: maig/juny.

PLATANATHERA CHLORANTHA. És semblant a l'anterior però més gran i les flors tenen un to verdós. Viu en els mateixos llocs que *Platanthera Bifolia*, si bé la floració es produeix uns quinze dies abans.

ORCHIS MORIO o Botons de Gos, Pentacosta o Caputxí Morat. Viu a les brolles d'estepa i bruc aclarides, en sòls esquistosos o granítics, a les voreres de camins i antics conreus. És una orquídia molt comuna i representativa dels voltants del massís. Forma flonges espigues de flors porpra, rosa, roig verdós o violaci. Floració: abril/maig.

SERAPIA LINGUA. Heus ací una altra orquídia força curiosa. El seu label té forma de llengua sanguinolent, plataforma idònia d'aterratge per a l'insecte pol·linitzador, amb blens de pèls curosament arrencats per tal de facilitar la penetració fins a l'interior de la gorja. Viu tant en prats humits com en terrenys secs, olivars, maquis o llocs sorrencs. Floració: abril/maig.

ORCHIS SIMIA o Flor del Simi. És un nom molt adequat, ja que aquesta orquídia ens mostra una espiga atapeïda de flors de color rosa o lila, rarament blanc, que adopta unes gracioses formes simiesques. El label, trilobulat, simula braços i cames ballant una frenètica dansa. Es troba a les clarianes del bosc i racons herbosos, sobre sòls calcaris. Floració: mes de maig.

CEPHALANTERA LONGIFOLIA o Curraia de flor blanca. Orquídia de color blanc cremós, amb flors sempre a mig obrir, amb una taca de color taronja a l'interior. Prefereix els indrets ombrívols i protegits. Floració: maig/juny.

CEPHALANTERA RUBRA o Curraia Vermell. Es tracta d'una orquídia molt semblant a l'anterior, però de flors de color rosa viu i de tija molt llarga. La podem trobar a la pineda i a l'alzinar, poruga de la llum i entre la bardissa. És tal volta una de les més delicades orquídiades que posseïm. Floració: maig/juny.

LIMODOR AVORTIU. És una planta sapròfita, és a dir, que s'alimenta de la matèria vegetal en descomposició. No té fulles, és de tija gruixuda i alta,

que fa escames. Tant la tija com les flors són de color violeta. Els pètals s'obren i s'estenen en forma d'ales de libèl·lula. Aquesta orquídia ha adquirit durant molt de temps fama d'avortiva. En condicions adverses del medi ambient, s'ha pogut comprovar que pot florir sota terra. Creix en sòls calcaris a les clarianes de la pineda. Floració: abril/juny.

NEOTTIA NIDUS-AVIS o Niu d'Au. Heus ací una altra sapròfita. No té bulbs sinó arrels que formen un niu, circumstància que li ha donat el nom. Fa un raïm atapeït de flors de color ocre i olor desagradable. Viu en llocs ombrívols, especialment a la fageda i a la roureda en sòls calcaris rics en humus. Floració: maig/juny.

ORCHIS LAXIFLORA. És una bonica orquídia que creix fent una flonja espiga de flors roses o porpres amb els sèpals estesos. Habita en terrenys àcids i llocs pantanosos o plens de llot. Fa nombroses colònies al mes de juny, època de la seva floració.

ANACAMPTIS PYRAMIDALIS o Orquídia Piramidal. Aquesta espècie és molt comuna al nostre país. Creix en forma d'una espiga cònica curulla de flors de color rosa viu (rarament rosa pàl·lid o blanc); la trobem en els prats herbosos i fins i tot en camps de conreu, en terrenys calcaris. Forma grans colònies que envaeixen els camps a finals de la primavera amb un delicat mantell esquixat de rosa. Floració: maig/juny.

ORCHIS CORIOPHORA. Subsp. Fragans. La família de les coriophores es caracteritza pels seus sèpals i pètals en forma de caputxa punxaguda de color porpra fosc o violeta, amb iridacions metàl·liques de verd i argent i amb un curiós pigallat al label. Si mirem les floretes de perfil, veurem que tenen una sorprenent semblança de bec d'ocell. Tota la planta fa aroma de vainilla. Creix en prats pobres i racons herbosos sobre terrenys argilosos. Floració: maig/juny.

EPIPACTIS HELLEBORINE. La família de les epipactis té una àmplia representació en l'espècie «helleborine». És una planta bastant alta amb espigues de nombroses flors de sèpals verdosos i pètals blanc-rosats, amb el label que fa un singular triangle a banda i banda i d'una sorprenent textura carnosa. És una orquídia que floreix en ple estiu: juny/juliol.

SPIRANTHES SPIRALIS. Acabat l'estiu se'ns ofereix una nova floració. A la tardor, amb l'aparició dels verds i els ocres, apareix per boscos i prats aquesta

Orchis simia

Neottia nidus-avis

Ophrys bertoloni

Ophrys lutea

petita orquídia, d'uns 15 cm d'alçada, que deu el seu nom científic a la forma en espiral en què creixen les floretes al voltant de la tija. La floració és irregular; pot arribar a fer grans colònies en terrenys generalment calcaris. Les fulles basals, en forma de roseta, no solen estar presents a l'època de la floració; les que veiem al costat, verdes i lluent, pertanyen a la floració de l'any següent. Floració: setembre/octubre.

Segons afirmacions de prestigiosos botànics, al Montseny, en altres èpoques, hi creixia el *Cypripedium Calceolus* o Sabateta de Venus. Dissortadament, avui, aquesta espècie ha desaparegut del massís i els seus voltants, com també d'altres indrets de Catalunya. Només ha estat retrobada recentment a l'Alt Bergadà.

CAL PROTEGIR LES ORQUÍDIES

La majoria d'aquestes plantes a causa del seu hàbitat i mètode de reproducció, estan en regressió. Diversos factors intervenen en aquest fet: els incendis forestals; ampliació de terres de conreu; desforestació del bosc; utilització incontrolada dels adobs i dels herbicides; l'ús d'insecticides que eliminen l'insecte pol·linitzador o el fong, imprescindibles per a la supervivència de l'orquídia; substitució de comunitats vegetals; l'assecamment d'estanys i aiguamolls; construcció de carreteres; urbanitzacions; recol·lecció abusiva de les plantes per part de la gent, etc. etc.

En el nostre país (a diferència de la majoria de països europeus) aquestes plantes no gaudixin de protecció. Caldria desenvolupar una campanya per protegir aquestes espècies tan extraordinàries i que són un patrimoni insubstituïble, no solament de Catalunya, sinó de la humanitat.

RELACIÓ DELS PRINCIPALS INSECTES POL·LINITZADORS D'ORQUÍDIES

Orquídiess

Anacamptis pyramidales

Listera ovata

Cypripedium calceolus

Epipactis Helleborine

Ophrys apifera

Ophrys arachnitiformis

Ophrys fusca

Ophrys insectifera

Ophrys lutea

Ophrys Scolopax

Ophrys Sphegodes

Orchis coriophora
ssp. Fragans

Orchis simia

Platanthera bifolia

Serapia

Insectes

Les papallones «Hadenan monoglypha» «Caradina blanda» i «Acontia luctuosa»

Les vespes «Ichneumons»

Les femelles «Adrena»

Les vespes «Vespa sylvestris», «Vespa austriaca», «Vespa vulgaris», «Vespa rufa» i «Vespa germanica»

Les abelles «Eucera» i «Tetralonia lucasi»

Les abelles «Andrena trimmerana» i «Andrena senecionis»

Les abelles «Andrena», «Andrena hipartita», «Andrena fulvicras», «Andrena trimmerana» i «Andrena mactae»

Les mosques «Serina frondescentiae» i «Sarcophaga carnaria» i les vespes «Gorytes campestris»

Les abelles «Andrena humilis», «Andrena maculipes», «Andrena nigroolivacea» i «Halictus»

Les abelles «Eucera nonata» i «Eucera nigrificies»

Les abelles «Andrena nigroaenea» i «Andrena ovulata»

Les abelles representants del gènere «Anthophora», «Andrena», les abelles domèstiques, l'abella «Xylocopa» i una vespa del grup dels «scollides»

L'abella domèstica «Apis melifica»

L'esfinx de la vinya «Chaerocampa elpenor» i algunes altres papallones de nit de llarga trompa

L'abella «Ceratina albilabris»